

СУБ'ЄКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ОПОРУ ПЕРЕД ДИЛЕМОЮ ВИБОРУ ДРУЗІВ І ВОРОГІВ У 1942 РОЦІ

Галина СТАРОДУБЕЦЬ (м. Біла Церква)

У статті аналізується діяльність основних учасників українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни: ОУН(б), ОУН(м) і УПА-Поліська Січ от. Т.Бульби-Боровця. Показано їх ставлення до проблеми розгортання збройного антифашистського руху Опору в середині 1942 року.

The article highlights the activity of the main participants of the ukrainian – national – liberation movement of the second world war period: OUN(b), OUN(m), and UPA – Poland Sich T. Buiba-Borowets. Their aptitude to the problem of carrying out art antifascist Resistance movement in the middle of 1942.

Рік 1942 в історії національно-визвольного руху займає особливе місце. Саме він виявився тим Рубіконом, який поставив сили національного руху Опору перед дилемою вибору – діяти самостійно чи об'єднатися? Продовжувати тактику пасивного спротиву окупантам чи ставати на шлях відкритої збройної боротьби? Спонуком до цього було декілька. Найголовніша – посилення тиску (морально-психологічного, фізичного, економічного) на місцеве населення з боку німецької окупаційної влади, що особливо гостро відчувалося в рейхскомісаріаті “Україна”. Це, у свою чергу, детермінувало наростання стихійного народного руху Опору, що загрожував вийти з-під організованого контролю. Не можна також обминути увагою і такий чинник, як радянський партизанський рух, авторитет якого посилювався в міру масштабності його розгортання на теренах Волині й Полісся. У цій ситуації перед українськими національними силами з усією очевидністю постала необхідність коригування тактики поведінки – перехід від позиції *політичного загравання* з німцями до активного пошуку найбільш оптимальних форм антинімецького спротиву.

Метою нашої статті є визначити ставлення різних політичних сил національного руху Опору до розгортання активної збройної боротьби, зокрема партизанської за формою, влітку 1942 р. Йдеться, насамперед, про таке коло суб'єктів українського визвольного руху в цей період, як збройні загони ОУН(б), ОУН(м) та Поліська Січ – УПА отамана Т.Бульби-Боровця.

Навесні 1942 р. на теренах Волині й Полісся найактивніше здійснювала опір окупантам і намагалася усілякими засобами обмежити терор німецької цивільної влади збройна формація під керівництвом Тараса Бульби-Боровця Поліська Січ – УПА, кількість якої на середину весни становила близько 3 тис. осіб.

За словами Тараса Боровця, перший етап його боротьби тривав з квітня до середини червня 1942 р. Наслідком його стало те, що “... почали злітати в повітря автомашины та різні установи Кохової аристократії в Україні разом із пасажирами та урядовцями” [1, 170]. Німцям важко було боротися з українськими партизанами, бо, по-перше, не розуміли і не знали партизанської тактики, по-друге, мали обмаль інформації про УПА, оскільки останні мали всебічну підтримку українського населення.

Отаман Т. Боровець постійно підкреслював, що метою його боротьби була побудова незалежної України. У цьому питанні його погляди збігалися з програмою націоналістів обох відламів. Проте між ними існували певні розбіжності. На відміну від оунівців, Т. Бульба-Боровець категорично виступав проти однопартійної системи, яка, на його думку, неодмінно веде до встановлення диктатури однієї партії, причому не залежно від її ідеологічного спрямування. Він уважав, що, “для України найбільш відповідною концепцією є концепція Української Народної Республіки з її християнсько-ідеалістичним світоглядом, ліберально-демократичним ладом і новою справедливою соціальною програмою” [1, 22]. За своїми політичними переконаннями Т. Бульба-Боровець був демократом-республіканцем. Варто відзначити й те, що він виступав проти залучення сторонньої сили для здобуття державної незалежності, вважаючи такі сподівання марними й безпідставними.

Маючи за спиною конкретну військову силу, Т. Бульба-Боровець постійно намагався знайти спільні точки дотику з іншими впливовими політичними угрупованнями краю, зокрема ОУН(м) і ОУН(б). Перша напівофіційна зустріч отамана з оунівцями відбулася ще в кінці липня 1941 р. у Львові. Домовленості про співпрацю з бандерівцями тоді не було досягнуто, оскільки останні поставили вимогу “підпорядкуватися лінії і директивам революційної ОУН і приймати розпорядження місцевих районних і окружних проводів” [6, 29], з чим Боровець категорично не погоджувався. Переговори ж з мельниківцями закінчилися 3 серпня 1941 р. підписанням договору між Головною Командою Української Повстанської Армії — “Поліська Січ” і ПУНОм про взаємну співпрацю й допомогу. Відтоді бере свій початок тісна співпраця бульбівців з ОУН(м) як у військовій, так і в політичній сферах.

Одним із принципових питань, яке стало своєрідним каменем спотикання в стосунках Т. Бульби-Боровця з бандерівцями в першій половині 1942 р., було ставлення до партизанської боротьби. Якщо бульбівці партизанську боротьбу вважали найбільш оптимальною формою діяльності своєї армії, то бандерівці розгортання партизанської війни вважали невчасним і недоцільним. Свою позицію стосовно цього питання вони висвітлили у

відомій листівці “Партизанщина і наше ставлення до неї”, розповсюдженій серед українського загалу в червні того ж року.

Поява летючки була реакцією на активізацію збройної боротьби партизанських загонів “Поліської Січі”. На фоні жорсткого посилення окупаційного режиму, що супроводжувався відвертим грабунком українського населення, масовим забиранням “ясиру” на роботу до Третього Рейху, чимраз збільшувалася хвиля людського незадоволення, котра шукала виходу назовні. Місцеві жителі вбачали в “Поліській Січі” свого захисника, що значно піднімало авторитет останньої і відповідно загрожувало політичній позиції ОУН(б). Іншою, на нашу думку, не менш важливою причиною появи цієї листівки стала активізація радянського партизанського руху на теренах Волині й Полісся, що спонукало бандерівців влітку 1942 р. активно виступити проти партизанської боротьби як такої, ототожнюючи її тільки із “совєтсько-польською диверсією” [1, 61]. “Партизани, — вказувалось у летючці, — це агенти Сталіна і Сікорського, які хотіли охоронити — один московське, другий польське населення від німецької відплати. Вони хотіли, щоб якраз ми — українці платили рахунки за прорахунки їхніх земляків. Саме завдяки політиці Росії і Польщі німці мають можливість вдаватися до масових репресій, спалення сіл, розстрілів цивільного населення” [4, арк. 55 – 56].

На підставі таких узагальнень робився висновок про негативне ставлення до партизанщини. Бандерівці вважали, що масовий збройний опір проти окупантів підіймати ще рано. Автори листівки застерігали проти необдуманих учинків, які йдуть на користь ворогам. Єдино правильний шлях у цій ситуації — не поспішати, тому що “наш час” ще не наступив. Головне завдання вони вбачали у тому, щоб об’єднуватись навколо Організації українських націоналістів. Вельми суттєвим є те, що в листівці конкретно наголошувалося на необхідності спиратися на власні організовані сили, а не союз із Берліном чи Москвою.

Проблема правильного вибору часу й місця розгортання партизанської боротьби була для бандерівців настільки актуальною на початку літа 1942 р., що основні тези листівки “Партизанщина і наше ставлення до неї” знайшли своє висвітлення у низці інших документів, датованих цим періодом. Так, автори “Вказівок для праці між робітниками зі західноукраїнських земель”, даючи відповідь на питання “Чому ми проти партизанки?”, підкреслюють, що “сьогоднішня партизанка на Україні, це боротьба за інтереси Польщі і Москви, тому в партизанці беруть участь переважно поляки, москалі й жида, що бажають повернути Сталіна”. Це й слугує поясненням того, що “ці вороги цілево проводять її на українській території, щоб таким чином спричинити репресії на українців і німецькими руками нищити українське населення” [9,

арк. 114]. Бандерівці були переконані, що час розгортання партизанської боротьби вибрано неправильно, оскільки, по-перше, гітлерівці мають достатньо сил, щоб не допустити її поширення на значні території, по-друге, вони не безпідставно вважали, що “це злочин безпечно стріляти з лісу і болота, чим наражувати безборонне населення на терор”.

Офіційна позиція оунівців стосовно “партизанщини” не була секретом для окупантів, опосередкованим свідченням чого слугують німецькі джерела. Так, в одному з німецьких повідомлень про ситуацію на Сході досить детально описуються причини негативного ставлення бандерівців до партизанського руху: “Поляки і більшовики можуть гратися в партизани скільки їм хочеться, нас це не цікавило б, якби вістря партизанської боротьби не спрямовувалося проти нас. Областю більшовицької партизанської діяльності частково є українська земля. Ні в Московщині, ні в коронній Польщі немає партизанів. Сталін і Сікорський свідомо для цих цілей вибрали наші області. Сталін і Сікорський хотіли вберегти російське і польське населення від німецьких каральних акцій. Ми вороже ставимось до партизанів і тому знищуємо їх. Наш час ще не прийшов. Наша мета – не зміна однієї окупаційної влади на яку-небудь іншу, а – самостійність, наша мета – не партизанська боротьба, а національно-визвольна революція українських мас” [10, арк. 70 – 71]. Безумовно, аргументи оунівців є досить спірними, адже наївно було б уважати, що життя простого росіянина для Сталіна було вартіснішим, ніж українця, тим більше, що в партизанських загонах пліч-о-пліч воювали представники різних національностей. Не витримує критики й аргумент про відсутність партизанського руху в інших республіках СРСР, зокрема Російській. Проте, слід зауважити, що така форма документа, як листівка, має конкретну мету – тезово донести певну інформацію до широкого кола населення і тому не передбачає глибокого аналітичного аналізу поточної ситуації і допускає використання популістських гасел. Саме тому піддавати серйозній аргументованій критиці її зміст не має сенсу.

Летючку “Партизанщина і наше ставлення до неї” місцеве населення зустріло несхвально, бо, незважаючи на наявність цікавих думок і слухних застережень, вона закликала до спокою під час страхіть окупаційного режиму. Люди ж, змордовані репресіями, голодом, постійним страхом смерті, були готові до застосування радикальних дій і тільки чекали силу, здатну організувати їх для захисту власних осель і життя. Тому офіційна позиція ОУН(б) жителям краю була незрозумілою і неочікуваною.

Тоді, коли на теренах волинського Полісся і північної Волині оперували партизанські відділи Поліської Січі – УПА, на території південної Волині — Рівненщині, Дубенщині, Кременеччині, а також Володимирщині й

Горохівщині творилися невеликі військові відділи націоналістів. Як уже зазначалося, діяльність обох ОУН до весни 1942 р. ще не набула рис чітко вираженого антинімецького спрямування. Проте після масових репресій проти оунівців взимку – навесні 1941 – 1942 рр. і мельниківці, і бандерівці постали перед дилемою — як діяти далі?

Своє бачення виходу із ситуації ОУН(б) частково виклала на Другій Конференції, що відбулася у квітні 1942 р. У її постановках зазначалася необхідність урахування “близької можливості збройної боротьби в слушний час”, тобто тоді, коли обидва суперники виснажаться. Досі ж оунівці вважали завчасним розгортання масового збройного виступу, оскільки розраховували, що “час гратиме на них”. У слушний момент, що мав наступити з “розбиттям Москви, загальним виснаженням, зовнішнім і внутрішнім потрясінням Німеччини”, українці зможуть вибороти свою незалежність. У тогочасний же момент, “аби енергія народу не вилілася в партизанщину, але оформилася в широкий всенародний рух, ставилося завдання планово організувати і мобілізувати сили на всіх ділянках” [7, 49].

Оунівці засуджували окупаційну політику Німеччини стосовно України, визнаючи її колоніальний характер, але збройна боротьба проти неї відсувалася на невизначний час. Допускаючи можливість збройного зіткнення з німецьким окупантом, Конференція однозначно визнала, що головним фронтом ОУН(б) залишається “фронт боротьби з московським імперіалізмом, під якою маскою він би не виступав (білогвардійщина, більшовизм, слов’янофільство тощо)”. Отож, стратегія ОУН(б) полягала в тому, щоб, з одного боку, критикувати німецький окупаційний режим, а з другого — вести в різних формах боротьбу проти Москви, зокрема проти радянського партизанського руху.

Початком активної діяльності бандерівців у напрямку творення повстанської армії можна вважати кінець літа – початок осені 1942 р. Особливість цього процесу полягала в тому, що ініціатором його розгортання виступив не Центральний Провід ОУН(б), а представники Крайового Проводу ПЗУЗ, тобто Волині й Полісся.

ОУН(м), керівництвом якої на українських землях займався О. Ольжич, навесні 1942 р. теж зробила ставку на нелегальну роботу підпільними засобами. Відтоді основна увага мельниківців переноситься на Волинь, або, як її тоді називали в системі підпільної роботи, Інспекторат ч. II, до якого, крім Волині, входило ще Полісся і частина Поділля. ОУН(м) мала досить помітний вплив на населення цього регіону, зокрема південних районів Волині — Кременеччину й Дубенщину.

24 – 25 травня 1942 р. в селі Рудня-Почаївська, за 20 кілометрів від Кременця, відбулася досить важлива за своїми наслідками Конференція. У ній узяли участь представники повітових осередків Другого Інспекторату, а також відомі діячі ОУН(м): “Бистрий” (Я. Гайвас), “Шуляк” (О. Штуль-Жданович) та провідник Другого Інспекторату — Барда. Важливість Конференції полягала в тому, що вона мала закласти теоретичні підвалини під подальші, заплановані мельниківцями заходи з погляду оцінки тодішньої політичної та воєнної ситуації і перегляду світоглядно-ідеологічних позицій.

Суттєвим наслідком Почаївської Конференції стало офіційне визнання беззаперечності факту поразки німців у війні. Виходячи з цього, мельниківці змушені були переглянути свою тактичну лінію боротьби за державну незалежність України і внесли до неї деякі зміни. Ними розглядалися два варіанти найближчої політичної перспективи: перемога більшовизму, а значить – повернення радянської влади, або створення політичного вакууму у зв’язку з послабленням німецької сили, що створило б реальну можливість українцям заповнити його власною державницькою субстанцією.

Не менш важливим було питання про українсько-німецькі стосунки в тогочасний період та прийняття з цього приводу відповідного рішення. Як відомо, до травня 1942 р. вони будувалися на основі лояльності, демонстрації з боку оунівців готовності до мирного співіснування з окупаційною владою. Націоналісти вірили в можливість співпраці й навіть після лютневих подій 1942 року в Києві не виступали за розгортання активних збройних дій проти окупантів. На Конференції, знову ж таки вперше, офіційно було визнано, що “українсько-німецькі відносини з боку українців мусять будуватись у відповідності з німецькою політикою в Україні”. Оскільки “ця політика є не лише політикою колоніального визиску, але й колоніального винищення українського населення..., то одинокою нашою відповіддю може бути відкрита боротьба проти цього” [2, 286].

Таким чином, можна зробити висновок, що Почаївська конференція поклала початок новому етапу діяльності ОУН(м). В основу визначення політичної тактики лягли висновки, прийняті учасниками форуму. Суть їх зводилася до того, що, *по-перше*, Німеччина своїх військових цілей не досягне; *по-друге*, вона визнавалася таким же ворогом України, як і Радянська Росія; *по-третє*, жорстокий окупаційний терор вимагав відплатних акцій, на чому особливо наполягали представники від Волині та Полісся.

Час показав, що мельниківці, як і бандерівці, не поспішали до збройного протистояння з німцями, оскільки не вірили в його ефективність. Ймовірніше, навпаки, вони вважали, що збройний опір завдасть надто велику шкоду всьому українському народу, кількість жертв мирного населення буде

непомірно високою. Проте, висловлюючись не на користь масового антинімецького виступу, мельниківці не відкидали необхідності бути до нього готовими. Саме тому ОУН(м) прихильно поставилася до розгортання діяльності УПА Т. Бульби-Боровця на Поліссі. Та й самі мельниківці проводили курси підготовки військовиків, медсестринського персоналу. “Основними осередками вишколу й організаційної підготовки мельниківців, — за словами О. Штуля-Ждановича, — стали терени навколо Рівного, Луцька, Дубна, Кременця”. У липні – серпні 1942 р. тут було проведено 15 вишколів, у кожному з яких брали участь близько 120 осіб. Цією роботою керував провід Волині – Поділля — “Інспекторат ч. II”, а саме: А. Барановський, О. Яценюк (“Волинець”), В. Білий (“Арієць”), який обіймав пост бойового коменданта усього Інспекторату [5, 336]. Уже в серпні 1942 р. тільки в Крем’янецькому повіті мельниківці мали 67 повних і 24 неповні боївки, 2 загони швидкого призначення, разом — близько 450 бійців.

Слід наголосити на тому, що низові ланки ОУН(м) не мали чітких вказівок щодо розгортання збройного опору. Це відсовувало початок боротьби на невизначений строк і певною мірою вселяло зневіру в силу націоналістичного руху. Ті, хто працював на місцях, змушені були діяти здебільшого на власний розсуд, не маючи змоги вчасно отримати інформацію “згори”. Та й самі обставини змінювалися так швидко й непрогнозовано, що, як згадує М. Данилюк (“Блакитний”), бойовий комендант Кременецького повіту в 1942 р., “часто в області ще не знали, що будуть робити” [3, 53], тоді як ситуація вимагала оперативних дій і рішень. Аби не втрачати контакту з населенням краю, активісти місцевих ланок ОУН, здебільшого інтелігенція, часто організовували таємні зібрання селян, на яких “говорили про минуле, німців, Україну, народ. Закликали до саботажу харчової рознарядки, яку німці вже встигли накласти на села. Закликали не здавати німцям зброю, яку, безперечно, селяни мали, визбиравши її гарненько по шляхах, як утекли червоні” [3, 34]. Такі розмови справляли на слухачів велике враження. Малограмотні селяни слабо орієнтувалися в політичних питаннях і прагнули отримати інформацію, яка їх дуже цікавила, не з уст “якихось польських паничків”, чи “вчених політруків”, а “своїх” [3, 34].

ПУН на чолі з А. Мельником не зовсім прихильно поставився до ініціатив керівництва Інспекторату — ч. II, спрямованих на підготовку збройної боротьби проти фашистської Німеччини. Саме тому, мабуть, 22 червня 1942 р. з’являється Меморандум до А. Розенберга, підписаний А. Мельником [8, арк. 3 – 6]. Цей документ можна розглядати як ще одну спробу налагодити дружну співпрацю з німцями, які вочевидь ігнорували українське питання.

Та й не тільки ОУН(м), а й інші антикомуністичні рухи, продовжували постійно звертатися до офіційного Берліна з проханням долучити Україну до протибільшовицького фронту, дозволити формування українських збройних сил. Позиція ж Гітлера в цьому питанні була незмінною. 11 квітня 1942 р. він заявив в одному зі своїх виступів, що найбільша дурниця, яку можна допустити в окупованих східних областях, — це дати в руки підкореним народам зброю. Історія вчить, що всі панівні народи загинули, дозволивши підкореним народам доступ до зброї. Як відомо, українці теж належали до населення східних територій, тому їхні сподівання стосовно взаєморозуміння з німцями залишалися просто ілюзіями.

Таким чином, 1942 рік в історії українського національно-визвольного руху був періодом переосмислення нових військово-політичних реалій, вироблення нових тактичних схем боротьби з окупантами. Одними з перших на шлях партизанської боротьби стали загони от. Т.Бульби-Боровця та ОУН(м). Бандерівці ж прийшли до розуміння необхідності активного застосування партизанської тактики ведення бойових дій згодом, і то лише під тиском “низових” організацій Волині й Полісся. На жаль, навіть перед небезпекою фізичного винищення місцевого населення німецькими окупантами 1942 рік не став роком єднання суб’єктів національного руху Опору – ОУН(б), ОУН(м), “Поліської Січі” от. Т.Бульби-Боровця. Взаємне поборювання та міжпартійний антагонізм ослаблювали їхні сили, а отже, національно-визвольну боротьбу в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Київ, 1996 – 269 с.
2. Гайвас Я. Переломовий рік // ОУН 1929 – 1954 рр. – Париж, 1955.
3. Данилюк М. Повстанський записник. – К., 1993. – 191 с.
4. Державний архів у Рівненській області. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Об. зб. 19.
5. Жданович О. На партизанському фронті // На зов Києва. Український націоналізм у другій світовій війні. – Торонто, 1985.
6. Кабайда А. Ювілейний рік Української Повстанської Армії // Самостійна Україна – 1986. – № 3.
7. Літопис УПА. – Торонто, 1995. – Т. 24 – 589 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади в Україні. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 73.
9. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 5.
10. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф.1. – Оп. 22. – Спр. 81.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Стародубець Галина Миколаївна – доктор історичних наук, професор кафедри історії та економічної теорії Білоцерківського національного аграрного університету.

Наукові інтереси: український національно-визвольний рух періоду Другої світової війни.